

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

April To June 2019
Issue-30, Vol-09

Date of Publication
30 May 2019

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति नसेली, मतीविना नीति नसेली
नीतिविना मति नसेली, मतिविना वित्त नसेली
वित्तविना धूर्त स्वचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-अहात्या ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Co-ordinator
IQAC

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jr.) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

PRINCIPAL

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jr.) Dist.Parbhani

विशेष आर्थिक क्षेत्र निर्मिती एक आव्हान

प्रा.डॉ.बिगदार बी.एम.

सहयोगी प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग

श्री गुरुबुद्धी स्वामी महाविद्यालय पूर्णा, ता.पूर्णा, जि.परभणी

प्रस्तावना

राष्ट्रीय लोकसभा आघाडीतील तत्कालीन वाणिज्य मंत्री मुरासोलीमारन यांनी चीनच्या विशेष आर्थिक क्षेत्रांना भेट दिली. तेथील विकासमुखे आपल्या देशातही औद्योगिक प्रगती क्वाची यासाठी भारतात निर्यातक्षम आर्थिक विभाग सुरु करण्यावर भर दिला. देशाच्या अर्थव्यवस्थेला चालना देण्यासाठी आणि देशातील औद्योगिक विकास घडवून निर्यात वाढ करण्याच्या उद्देशाने विशेष आर्थिक क्षेत्र (सेझ) सुरु करण्याचे धोरण तत्त्वतः २००० मध्ये मान्य केले. या शरर्षमूमीवर सन २००५ मध्ये विशेष आर्थिक क्षेत्र कायदा पास केला. २३ जून २००५ रोजी राष्ट्रपतींनी या कायद्याला मान्यता दिली. भारतीय अर्थव्यवस्था शेती प्रधान आहे. भारतात चरेच शेतकरी अल्पभूधारक आहेत. शेती पायसावर अवलंबून आहे. शेतीपासून मिळणाऱ्या उत्पानाला अनेक मर्यादा आहेत. शेतकऱ्याची सर्व कुटुंबे शेतीवर अवलंबून आहेत. विशेषत आर्थिक क्षेत्र स्थापन करण्यासाठी सध्या भारतात ग्रामीण भागातील जमिनीची खरेदी मोठ्या प्रमाणावर चालू आहे. त्याचे परिणाम ग्रामीण भागात उमटत आहेत.

सदरील शोधनिबंधाचा उद्देश विशेष आर्थिक क्षेत्र (सेझ) निर्मितीची संकल्पना यासाठी दिल्या जाणाऱ्या सवलती, या क्षेत्राचे परिणाम आणि त्यावर योग्य उपाय योजना सूचविणे आहे. या शोध निबंधासाठी द्वितीयक साधन सामग्रीचा अवलंब करण्यात आला आहे. यासाठी अनेक संदर्भग्रंथ, मासिके, वर्तमानपत्रे विविध अहवाल यांचा वापर करण्यात आला आहे.

विशेष आर्थिक क्षेत्राचा अर्थ

"विशेष आर्थिक क्षेत्र म्हणजे मुहाम निश्चित केलेला शुल्क विरहीत प्रदेश, व्यापारी व्यवहारासाठी आणि शुल्क व करासाठी परदेशी मुलुक म्हणून समजण्यात येईल. अशा क्षेत्रातील उद्योग, वगैरेच्या उत्पादनासाठी आणि सेवा पुरवठा व्यवसायासाठी स्थापन

करता येतील".

"विशेष आर्थिक क्षेत्र म्हणजे आवात मुक्कत सवलत असलेले इतर करासाठी परदेशी गुंतवणूकीसाठी आणि अन्य व्यवहारासाठी शिथील पद्धत असलेले मुहाम निश्चित केलेले क्षेत्र, ज्वाला औद्योगिक सेवा पुरवठा आणि व्यापारी व्यवहारासाठी विदेशी मुलूख म्हटले जाते."

"विशेष आर्थिक क्षेत्र हा एक भौगोलिक प्रदेश असून त्याचे आर्थिक फायदे हे देशाच्या वैशिष्ट्यपूर्ण आर्थिक कायद्यापेक्षा शिथील असतात."

विशेष आर्थिक क्षेत्राचे उद्देश

- १) देशात पत्त्याभूत सुविधांचा विकास करणे.
- २) परकीय गुंतवणूकींना आकर्षित करणे.
- ३) रोजगार निर्मिती करणे.
- ४) देशाची निर्यात वाढविणे.
- ५) पडीक जमिनीचा वापर करणे.
- ६) औद्योगिक विकासाला चालना देणे.
- ७) परकीय चलन मिळविणे.
- ८) देशातील विभागीय औद्योगिक असमतोल कमी करणे.

करणे.

विशेष आर्थिक क्षेत्रातील सद्यस्थिती

सध्या देशात ५८० सेझना मान्यता दिलेली आहे. यापैकी १५५ सेझ आपले प्रकल्पाची उभारणी करीत आहेत. १४४ सेझ प्रत्यक्षात सुरु झालेले आहेत. आंध्रप्रदेश १०९, महाराष्ट्र १०५, तामिळनाडू ७०, कर्नाटक ५६, गुजरात ४६, हरियाणा ४५, उत्तर प्रदेश ३३, पश्चिम बंगाल २२, मध्यप्रदेश १४, ओरीसा ११, पंजाब ८, राजस्थान ८, गोवा ७, दादर नगरहवेली ४, उत्तराखंड ३, दिल्ली ३, नागालँड, चंडीगड २, पॉंडिचेरी १ सेझ आहेत. पुढील तक्त्यावरून सेझमधील निर्यात सतत वाढत आहे. २००३-०४ मध्ये १३८५८ कोटी रुपये निर्यात होती. ही निर्यात एकूण भारताच्या निर्यातीमध्ये ४.७२ % आहे. २०१०-११ मध्ये २,२३,१३२ कोटी रुपये आहे. ही निर्यात एकूण भारताच्या निर्यातीमध्ये २९.६९ % आहे. २००३-०४ ते २०१०-११ या कालावधीत १६.११ पट वाढ झालेली आहे. ही वाढ समाधानकारक आहे.

क्र.	संस्थागत विषय	भारतीय विषय	एकूण निर्धारित शेत निर्मातींचा वाटा
२००३-०४	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२००४-०५	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२००५-०६	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२००६-०७	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२००७-०८	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२००८-०९	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२००९-१०	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१०-११	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०११-१२	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१२-१३	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१३-१४	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१४-१५	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१५-१६	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१६-१७	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१७-१८	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१८-१९	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०१९-२०	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२
२०२०-२१	११.८५४	७.१३.३३३	१.७२

एकूण : सर्वोच्च अर्थीक सन २०१०-११, पुणे ४. १९९९.

विशेष आर्थिक क्षेत्रात उद्योगांना देण्यात येणाऱ्या सवलती

- (१) विशेष आर्थिक क्षेत्रात परकीय गुंतवणूकदारांना १०० % गुंतवणूक करता येईल आणि उत्पादनाची शेट निर्यात करता येईल.
- (२) निर्यात क्षम उद्योगांना पाच वर्षासाठी १०० % कर सवलत, पुढील पाच वर्षासाठी ५० % आणि पुर्नगुंतवणूकीवर पुन्हा ५० % कर सवलत देण्यात येईल.
- (३) प्रकल्प उभारणीसाठी सीमा शुल्क व अबकारी करात सवलत दिली जाते.
- (४) विशेष आर्थिक क्षेत्राच्या विकासातून प्राप्त उत्पन्नावर १० वर्षासाठी आयकर सवलत दिली जाते.
- (५) विशेष आर्थिक क्षेत्रामध्ये आयात करण्याकरिता उद्योगाला कोणताही परवाना द्यावा लागणार नाही.
- (६) मोठ्या आकाराच्या उद्योगांना उद्योगासाठी स्वतः विज निर्मिती प्रकल्प व धरण बांधण्याची परवानगी देण्यात येईल.
- (७) विशेष आर्थिक क्षेत्रातील उद्योजकांना, किमान पर्यायी कर, केंद्रीय विक्री कर, सेवा करात सवलत असते. तसेच राज्य विक्री करात सवलत असते.
- (८) विशेष आर्थिक क्षेत्रातील स्थापन झालेल्या बँकांना १० वर्षासाठी आयकर सवलत दिली जाते.
- (९) इतर ठिकाणाहून उद्योजक विशेष आर्थिक क्षेत्रात आल्यास भांडवली नफा करात सवलत दिली जाते.
- (१०) यामधील प्रकल्पाबाबत कोणत्याही प्रकारचे पर्यावरणाय नियम लागू नसत नाहीत.
- (११) ऊर्जा विभागाद्वारे स्थापन झालेल्या विशेष आर्थिक क्षेत्रातील उद्योगांना १५ वर्षे वीज भार द्यावा लागत नाही. इतर संपन्न १० वर्षांची अट लादली गेली आहे.

(१२) विशेष आर्थिक क्षेत्रामध्ये कामगारांना संप मोर्चा, बंद करण्याचा अधिकार राहणार नाही.

(१३) विशेष आर्थिक क्षेत्रामधील २५ % भाग निर्यात उद्योगाकरिता राखीव राहील. इतर भागात निवासस्थळे, शाळा, हॉस्पिटल, मॉल्स उभारले जाऊ शकतात.

विशेष आर्थिक क्षेत्राचे आर्थिक आणि सामाजिक परिणाम

(१) विशेष आर्थिक क्षेत्राच्या विकासासाठी पडीक व ओसाड जमीन वापराची असे कायदे आहेत. परंतु प्रत्यक्षात सुपीक जमीन सुद्धा संपादित केली जात आहे अशी तक्रार स्थानिक शेतकऱ्यांकडून केली जात आहे. शेतकऱ्यांचा प्रचंड विरोध होत आहे.

(२) विशेष आर्थिक क्षेत्रावर उद्योगपतीचे राज्य आहे. या भागात कामगार कायदे लागू होण्यास नाहीत. उद्योगपतीने निर्माण केलेले नियमांच्या अधिन राहून कर्मचाऱ्यांना काम करावे लागेल. कामगारांचा प्रचंड विरोध होत आहे.

(३) विशेष आर्थिक क्षेत्रामधील उद्योगासाठी विविध सवलती सरकारने जाहीर केलेल्या आहेत. या सवलतीमुळे सरकारचे मोठ्या प्रमाणात आर्थिक नुकसान होईल.

(४) विशेष आर्थिक क्षेत्रामधील उद्योगासाठी सरकारने विविध योजना सवलती दिल्यामुळे इतर विभागातील उद्योगांचा विकास थांबेल आणि स्पष्टतः ते तग धरू शकणार नाहीत. परिणामी इतर क्षेत्रातील उद्योग आजारी पडतील.

(५) विशेष आर्थिक क्षेत्रामुळे उद्योगांचे केंद्रीकरण होऊन मोठ्या प्रमाणात औद्योगिक प्रदूषण वाढण्याची शक्यता आहे. औद्योगिक असमतोल निर्माण होण्याची शक्यता आहे.

(६) विशेष आर्थिक क्षेत्रामुळे शेतकरी, शेतमजूर बेकार होतील. शेतकऱ्यांची जमीन गेल्यामुळे आणि आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून उत्पादनामुळे बेकारीचा प्रश्न उदभवण्याची शक्यता आहे.

(७) विशेष आर्थिक क्षेत्रामध्ये जमिनी गेल्यामुळे अन्नधान्याची समस्या निर्माण होईल. अन्नधान्याचे भाव वाढतील. देशाच्या अन्नसुरक्षेचा प्रश्न गंभीर होईल.

(८) देशी व विदेशी गुंतवणूकदारास गुंतवणूकदारास गुंतवणूक करण्याची परवानगी दिल्यामुळे काळा पैसावाले किंवा नंबर दोनचे उत्पन्न असणारे गुंतवणूक करतील. यामुळे काळा पैशाचा पांढरा उपयोग अशी परिस्थिती निर्माण होईल.

(९) विशेष आर्थिक क्षेत्र बंद झाल्यानंतर जमिनीची मालकी कोणाची असेल याची नियमावली दिलेली नाही. यामुळे

विद्यार्ता : Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal

Impact Factor 6.021(IJIF)

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jh.) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jh.) Dist. Parbhani

अविष्यात अनेक प्रश्न निर्माण होतील.

(१०) विशेष आर्थिक क्षेत्रासाठी संपादिक केलेल्या जमिनीचे मूल्य बाजार किमतीच्या कितीतरी पटीने कमी असल्याचे दिसून येते. जमिनी विकल्यामुळे शेतकऱ्यांच्या उपजिविकेचे पर्यायी साधन नसल्यामुळे त्यांच्यावर उपासमारीची वेळ येऊ शकते.

(११) विशेष आर्थिक क्षेत्राविरुद्ध आंदोलने आज उभी आहेत. हे आंदोलने उग्र रूप धारण करीत आहेत. रायगड जिल्ह्यात, पश्चिम बंगालमध्ये अशी आंदोलने झाली. भूमिपुत्रावर लाठीमार, गोळीबार होत आहे. यातून विशेष क्षेत्राबाबत असंतोषाची भावना वेगाने पसरत आहे.

(१२) विशेष आर्थिक क्षेत्रामुळे खेड्याची स्वयंपूर्णता हास पावत चालली आहे.

(१३) विशेष आर्थिक क्षेत्रामुळे ओसाड आणि नापिक जमीन उपयोगात आणली जात आहे. लोकांना रोजगार मिळालेला आहे. आर्थिक विकासाला हातभार लागत आहे.

सेझबाबत उपाय

(१) नापिक, खडकाळ, मुरमाड जमिनीचा वापर करून जिल्ह्याच्या आसपास सेझची स्थापना करावी.

(२) सेझचा आकारण कमी करावा, जेने करून पिकायोग जमिनीचे प्रमाण घाढेल. केंद्र सरकारचे ५००० हेक्टर पर्यंतच्या सेझना मान्यता दिली आहे, ते कमी करावे.

(३) सेझसाठी कोणत्याही परिस्थितीमध्ये सुपीक जमिनीचा वापर करू नये. त्यांचा उपयोग शेतीसाठीच केला जाईल याकडे शासनाने लक्ष द्यावे.

(४) सेझसाठी जमीन विक्रीचा अधिकार शेतकऱ्यालाच असावा आणि खरेदीचा अधिकार भांडवलदारांना द्यावा.

(५) सेझ प्रकल्पामध्ये भांडवल प्रधान तंत्राचा वापर कमी करून रोजगार निर्मितीवर भर द्यावा.

(६) सेझसाठी जमीन घेतलेल्या शेतकऱ्यांच्या मुलांना सरकारी नौकरीत सामावून घ्यावे.

(७) सेझच्या औद्योगिकीरणामुळे वातावरण दुषित होणार नाही याकडे सरकारने लक्ष द्यावे. सांडपाणी व दूषित पाण्यासाठी योग्य व्यवस्था करावी.

सारांश :-

रोजगाराची संधी निर्माण करणे, निर्यात वाढवणे, परकीय भांडवल आकर्षित करणे, देशातील पडीक नापिक जमिनी उपयोगात आणणे यासाठी विशेष आर्थिक क्षेत्राचा प्रयोग करणे आवश्यक आहे. या माध्यमातून जगातील काही देशांनी विकास

करून घेतलेला आहे. विशेष आर्थिक क्षेत्रामुळे शेतकऱ्यांच्या अनेक आर्थिक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. त्यांच्या सुपीक जमिनी बळजबरीने घेण्यात आल्या आहेत. यांचे गंभीर परिणाम होण्याची शक्यता आहे. ग्रामीण कारागीरावर या प्रयोगाचा विपरीत परिणाम झालेला आहे. विशेष आर्थिक क्षेत्राचे अनेक चांगले आणि वाईट परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर पडत आहेत.

संदर्भ

१) अर्थसंवाद एप्रिल-जून २००५

२) अर्थसंवाद एप्रिल-जून २००७

३) सेझ ॲक्ट १० फेब्रुवारी २००६

४) डॉ. विनायक गोविलकर (२००७), विशेष आर्थिक

क्षेत्र, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे.

५) अर्थिक समिक्षा २०१०-११

६) Social Growth, Vol.II, Issue I, Nov.२०१० to April २०११, Edited by Dr. Balaji Kamble.

७) Hi-Tech Research Analysis Vol.III, Issue I, Feb.२०११ to July २०११. Edited by Dr. Balaji Kamble.

८) डॉ. प्रकाश बळवंत कुलकर्णी (२००७), विशेष आर्थिक क्षेत्र मराठी अर्थशास्त्र परिषद, शिवाजी महाविद्यालय बारशी.

□□□